

18. ЕЛІТИ У ПРОЦЕСІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

Ольга Кокорська,
Валентин Кокорський

18.1. Вивчення еліт у суспільстві, що трансформується

Перебіг політичних подій в Україні за роки незалежності постійно привертає увагу до проблеми політичної еліти, оскільки саме структура провідної верстви і специфіка взаємин в межах політичної еліти багато в чому визначають динаміку і траєкторію змін у країні. Якщо за усталеного політичного режиму основним об'єктом дослідження науковців є політичні інститути, то в умовах трансформації багато залежить від політичних акторів, уособленням яких стають політичні еліти.

В Україні тривають дискусії щодо трактування поняття еліти. Прихильники *ціннісного підходу* дотримуються точки зору, що персональний склад еліти за означенням повинен включати в себе ліпших, найбільш гідних представників суспільства. А оскільки верхівка політичного класу в нашій державі цьому критерію не відповідає, то її не можна назвати елітою. Політична еліта в Україні, на їх погляд, попросту відсутня.¹ З точки прихильників *функціонального підходу*, еліта у політиці – це вищі соціальні прошарки, які володіють атрибутами впливу, зосередили у своїх руках реальну владу в основних сферах життєдіяльності суспільства. Це депутатський корпус законодавчих органів, адміністративно-управлінська верства, очільники судової влади, дипломатична та військова верхівка, лідери політичних партій і громадських рухів, керівники аналітичних політологічних центрів тощо.² Фактично йдеться про правлячу верству, для опису якої також використовують термін „політичний клас”, проти якого, як нам видається, не повинні б мати заперечень і представники „ціннісного” тлумачення терміну „еліта”.

Функціональний підхід дає змогу дослідити реальний стан та тенденції розвитку політичної еліти у суспільстві, що трансформується. З цих позицій ряд українських науковців – М.Шульга, С.Наумкіна, М.Пірен, А.Пахарєв, Ф.Рудич вивчають характерні риси української політичної еліти (походження, освіта, вік тощо), аналізують чинники та результати переходу старої радянської номенклатури до структур влади у незалежній державі, шляхи та джерела її поповнення (рекрутування).

¹ Див.напр.: О. Литвиненко *Еліта, якої не існує*, “Часопис ”Г”, 2005, № 45, <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/lytvynenko.htm>

² Саме з такого визначення політичної еліти виходили учасники «круглого столу», який відбувся у травні 2008 р. в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України і був присвячений питанням формування і тенденціям розвитку політичного класу в країні. Див.: *Політичний клас України : тенденції становлення і дієздатність*, «Політичний менеджмент», 2008, спец.випуск, с.3.

Увагу зосереджують передусім на міжелітній взаємодії – взаєминах між фракціями еліт, які мають важливе значення для процесів становлення демократії³. Така логіка свого часу була запропонована Д. Растоу у відомій статті “Перехід до демократії: спроба динамічної моделі” та знайшла подальший розвиток у працях Р.Гантнера, Дж.Фіглі та інших дослідників.

Феномен політичної еліти досліджують у структурному та процедурному аспектах. При їх поєднанні вдається виокремити специфічні періоди трансформації української еліти та визначити вплив цих трансформацій на тенденції розвитку суспільства загалом. Зосередившись на процесі „елітогенезу” в Україні та його етапах, ми спробуємо проаналізувати вплив на цей процес неформальних інституцій, особливостей політичної культури та інших чинників.

18.2. Етапи становлення і трансформації політичної еліти України

У комуністичні часи в УРСР сформувалась специфічний політичний клас (політична еліта у функціональному розумінні), яка отримала назву номенклатури. Особливості її відбору – за соціальним походженням, приналежністю до певної субкультури (привілейованого класу чи національності) та перевіреною лояльністю до системи свідчили про її закритий тип. Внаслідок багаторічної селекції верхівка компартійного керівництва в Україні стала носієм рис, які забезпечували їй виживання в умовах антидемократичного імперського режиму. Серед них – зневага до прав і свобод людини, пристосуванство і консерватизм, несприйняття жодних змін та інновацій, прагнення і вміння пристосуватися до існуючих правил гри.

Політична та економічна лібералізація часів М.Горбачова порушила комфортне існування цієї верстви. Перебудова, що здійснювалася зусиллями помірковано-реформаторської частини правлячого класу з метою модернізації радянської політичної системи, поступово послабила номенклатурний принцип підбору кадрів, а перші відносно демократичні вибори 1989 року в СРСР та 1990 р. в УРСР призвела до переміщення влади від ЦК КПРС та КПУ до державних органів влади.

Ретроспективний аналіз пострадянської історії України дозволяє виділити наступні етапи еволюції вітчизняного політичного класу:

Початковий етап 1990–1994 рр. У цей період нова конфігурація української політичної еліти тільки починає вимальовуватися. Вона значною мірою ще утримує в своєму складі представників КПУ-КПРС – і відвертих ретроградів, і представників реформаторського крила, які боролися з консервативною більшістю, і тих, хто вловивши нові тенденції, поспішив (з кар’єрних міркувань) відмежуватися від партії і

³ До цих проблем звертаються В.Танчер, О.Фісун, В.Фесенко, І.Голіяд та інші.

примкнути до нових структур. Іншим складником нової еліти, що народжувалась, стали лідери неформальних рухів.

Сформований на таких засадах склад Верховної Ради у 1990 р. виявився спроможним проголосити спершу суверенітет, а потім і незалежність України. Протягом періоду з кінця 1991 до першої половини 1994 років в Україні діяла емпірично створена владна конструкція, в межах якої жоден з провідних державно-політичних інститутів (президент, уряд, парламент) не був наділений таким обсягом прерогатив, які б дозволяли йому чинити вирішальний вплив на формування політичного та економічного курсу країни. Школою нової політики для партійно-господарської номенклатури, що переважала серед депутатського корпусу та представників структур виконавчої влади, стала Верховна Рада. Політичні рішення ухвалювались передусім представниками пост-номенклатурного прошарку, котрий, своєю чергою, “патрунував” процес інтенсивного формування бізнесу фінансово-промислових груп (далі – ФПГ).

Через бурхливі події, пов’язані з нагромадженням капіталу, нові їх власники не мали можливості сконцентруватися на питаннях інституціоналізації політичного впливу. За часів президентства Л. Кравчука, одного з колишніх провідних ідеологів КПУ, до складу правлячої еліти була інкорпорована значна частина націонал-демократичної контреліти (Л. Лук’яненко, М.Горинь та ін.), що зняло конфлікт між экс-комуністичною номенклатурою і її опонентами. Разом з тим унаочнилася неготовність колишніх дисидентів до нової ролі. Якості опозиціонерів, коли потрібне перш за все вміння виступати з запальними промовами на мітингах, не стали їм у нагоді в процесі масштабних суспільно-політичних перетворень, де на передній план виходила щоденна кропітка та кваліфікована робота з відродження економіки, вирішення соціальних і культурних потреб. Як наслідок, у цілому в складі політичної еліти на першому етапі і кількісно, і якісно домінує пост-номенклатурний клас, що відмовився від комуністичної ідеології і взяв на озброєння ідею національно-державного будівництва. Саме його представники склали більшість серед депутатського корпусу та урядовців. При цьому спостерігався плавний перетік недавніх радянських держслужбовців в органи влади незалежної України, що свідчило про певний застій у лавах вітчизняної еліти та можливість відтворення старих авторитарних методів урядування.

Трансформація української еліти у 1994–2004 рр. На цьому етапі почалася реальна трансформація вітчизняної політичної еліти. З господарсько-бюрократичної верхівки, ніби змушеної паралельно займатися і політичними функціями, вона поступово перетворювалася у професійну політичну еліту. Так, уже в 1994 р. після перших пострадянських виборів на 84% оновився склад Верховної Ради, близько половини депутатського корпусу були членами політичних

партій.⁴

Змінився і Президент України, яким у тому ж 1994 р. обрали Леоніда Кучму. За Конституцією 1996 року, що політично перетворила країну на президентсько- парламентську республіку, він отримав майже необмежені важелі впливу на всі гілки влади. За майже десять років його президентства пріоритетним стало формування великого олігархічного капіталу шляхом відкриття окремим представникам бізнесу доступу до державних монополій, дешевих фінансових ресурсів, копійчаної (в умовах галопуючої інфляції фактично безкоштовної) приватизації так званої загальнонародної власності, реекспорту російської енергетичної сировини тощо. Потужні ФПГ, такі як “Інтерпайп”, “Приват”, “Індустріальний союз Донбасу”, СКМ, поступово монополізують ринки, а їх власники В.Пінчук, І.Коломойський, С.Тарута та Р.Ахметов входять у коло впливових економічних і політичних акторів. Сформована система взаємин великого капіталу і влади дозволила багатьом дослідникам говорити про олігархічне захоплення держави та патронажно-клієнтельний тип формування і відтворення елітарного прошарку. Як зазначав вітчизняний політолог О.Фісун, політичні еліти “конкурують між собою за доступ до клієнтарно-патронажної мережі, в центрі котрої знаходиться лідер держави”.⁵

Процес адаптації олігархами владного механізму “під себе” відбувався поступово. Вже згадана вище Конституція 1996 року стала своєрідним політичним компромісом між різними частинами бізнес-еліти щодо дотримання статус-кво в межах закріпленої форми правління за допомогою гіпервпливового Президента. А заміна 1997 року мажоритарної виборчої системи на змішану посилила вплив ФПГ через підтримку партій та створення окремих політичних проєктів. Так, Ю.Тимошенко, президент корпорації “Єдині енергосистеми України”, спочатку входила до найвищого керівництва партії “Громада”, а потім очолила партію “Батьківщина”. В Партії зелених (ПЗУ) представниками бізнесу були 16 з 19 депутатів. За даними журналу “Нова політика” у 1999 році бізнесмени становили 55% депутатів парламенту,⁶ хоча, через переважно тіньовий характер української економіки, точно визначити такий відсоток дуже складно. Великі підприємці все частіше почали ставати також керівниками центральних і регіональних органів виконавчої влади.

Прихід великого капіталу у політику мав дуже суперечливі наслідки для неї. З одного боку, посилилася увага до економічної проблематики, почали проявлятися нові управлінські підходи, більш

⁴ В. Фесенко, *Вітчизняна політична еліта у контексті «проєкту Україна»*, “Часопис”^І, 2006, 45, <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/fesenko.htm>

⁵ А.Фісун, *Демократія, неопатримоніалізм и глобальні трансформації*, Харків 2006, с.174.

⁶ С.Наумкіна, Л.Козловські, *Аналіз розвитку української політичної еліти в 1994-1999 рр.*, “Нова політика”, 1999, №6, с.35.

відповідні ринковим умовам. Але при цьому, з іншого боку, владні повноваження усе частіше використовувалися для лобіювання певних бізнес-інтересів. Значного поширення набула напівлегальна політична корупція. “Продаж” партійних проектів (брендів), а також мандатів, тобто майбутніх депутатських місць до Верховної Ради України став для деяких партій метою їх створення й окреслив тенденцію до виникнення “ринку партій”. Не дивно, що парламент усе більшою мірою перетворювався в елітний бізнес-політичний клуб, де власне законодавча діяльність нерідко виявляється на периферії інтересів депутатів. А правила гри, притаманні вітчизняній версії первісного накопичення капіталу, майже механічно переносилися у політичну, як і інші сфери життєдіяльності соціуму. На політичній еліті виразно позначився криміналізований характер підприємницького середовища. Найбільш яскраво це виглядало в Автономній Республіці Крим, де саме кримінальні клани, які контролювали значну частину бізнесу на півострові, активно впливали на політичні процеси.

У свідомості громадян, як засвідчують соціологічні дослідження, утверджувалася думка про те, що найбільш значну роль у житті українського суспільства відіграє мафія. Дані щорічного моніторингу Інституту соціології НАН України вказують на те, що від 33% (у 1994 р.) до 49% (у 2001 р.) респондентів віддають першу позицію саме цій соціальній групі поміж інших.⁷

Зазначений період виявив ще одну тенденцію – ігнорування політиками стандартів, пов’язаних з забезпеченням суспільного визнання, коли політик, за висловом П. Бурд’є, живе для політики, а не за рахунок політики. Криза довіри до владних структур, як зазначає український соціолог І.Мартинюк, набуває перманентності упродовж цього десятирічного періоду. Стабільно високою стає недовіра усіх верств і категорій населення (гендерних, вікових тощо) до парламенту і уряду України. “Якщо 1994 р. Верховній Раді не довіряли тією чи іншою мірою 51% респондентів, а 10% - довіряли, то в наступні роки шальки терезів схилилися ще більше у бік недовіри: 1995 р. співвідношення “недовіра-довіра” становило 60% і 9%, з 1996 р. по 2000 р. воно незмінно трималося відповідно на позначках 62% і 7%; 2001 р. тією чи іншою мірою не довіряли Верховній Раді 64%, а 2002 р. – навіть 65%, тоді як довіряли все ті ж самі 7%, причому довіряли повністю менше 2% опитаних.”⁸

Нарешті, на цьому етапі чітко виявилася тенденція регіоналізації політичної еліти, почали потужніше заявляти про себе політико-економічні клани, насамперед, Дніпропетровської і Донецької областей.

⁷ Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін, ред. В.Ворона, М.Шульга, Київ 2004, с.590.

⁸ І.Мартинюк, Криза довіри до владних структур як перманентний стан суспільної свідомості, [в:] Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін, ред. В.Ворона, М.Шульга, Київ 2004, с.255-256.

З обранням Президентом України Л.Кучми, вихідця з Дніпропетровщини, десант у Київ тамтешніх представників у 1994-1995 р. показав, що регіональні еліти не проти зайняти домінуючі позиції й у загальнодержавному елітному середовищі. Своєю чергою, у 1999 р. підтримка продовження повноважень Президента на другий термін донецькою бізнесовою елітою дозволила їй посилити власні позиції в центральних органах влади. А призначення В.Януковича, колишнього губернатора Донецької області прем'єр - міністром створило феномен “донецьких” в українському суспільстві, коли на керівні і проміжні позиції в структурах управління призначались вихідці з шахтарського краю.

Фрагментована політична еліта – симбіоз номенклатури та олігархічного капіталу – прагнула законсервувати існуючу політичну модель, яка створювала умови для збереження статус-кво і зростання капіталу. Тимчасові угоди між різними її групами, як це було під час президентських виборів 1999 р., не сприяли демократизації режиму, а закріплювали його олігархізований авторитарний характер. Однак зниження впливу на політичні процеси з боку Президента після вбивства журналіста Г. Гонгадзе і касетного скандалу, а також побоювання “неправильних” дій його можливого наступника підштовхнуло ФПГ через своїх представників у парламенті розпочати активну дискусію щодо зміни владного каркасу у бік парламентської республіки, яка дозволила б вивести виконавчу владу з-під впливу Президента. До того ж після відставки уряду В. Ющенка у політичній еліті поглиблюється розкол, виокремлюється значний сегмент, який бере на себе функції “контр-еліти”.

Упродовж вказаного періоду усталюються і деякі кількісні характеристики української еліти: за віковим складом у ній загалом переважають представники покоління “застою”, особи віком понад 50-60 років, що мають переважно сільське походження. Це переважно чоловіки, тоді як представництво жінок становить незначну частину, лише 7% у загальному обсязі еліти.⁹

2004-2008 рр.: сподівання і втрати. Перебіг подій президентських виборів 2004 р. засвідчив, що політичній еліті України не вдалося за попередні 13 років побудувати демократичну країну. Закритість влади від народу та відсутність відповідальності перед суспільством, непрозорість приватизації стратегічно важливих підприємств, створення заангажованих ЗМІ і тиск на незалежні — все це стало чинниками, які підштовхнули народ до революції. Обурені українці висловили свою незгоду з оголошеними після другого туру даними про результати підрахунку голосів та з тим, що під час

⁹ Сучасні українські еліти : штрихи до портрету. Аналітична доповідь, [в:] Роль еліт у трансформаційному суспільстві : Матеріали “круглого столу”, Київ 2003, с.91-92.

проведення виборів представники влади й одночасно одного з кандидатів у Президенти безліч разів брутально порушували закони, права і свободи людей, зневажали усталені уявлення про норми моралі, справедливості тощо.

Обрання Президентом лідера опозиції В.А. Ющенка, який раніше був інкорпорований до владної еліти, але не прийняв утверджені нею правила гри, з одночасним призначенням прем'єр-міністром Ю.В. Тимошенко сприяло різкій зміні настроїв у суспільстві та стало потужним поштовхом для збільшення підтримки влади громадянами. Вперше в історії незалежної України названі високопосадовці отримали більш ніж 50%-й рівень довіри населення. Загалом, як зазначав заступник директора Інституту соціології Національної академії наук України Є. Головаха, значення ІСО „Індексу соціальних очікувань” для дорослого населення країни у березні 2005 року порівняно з жовтнем 2002 року змінилося принципово: переважно песимістична оцінка довготривалої перспективи країни змінилася загалом оптимістичною. Причому переважання оптимізму спостерігалось у представників більшості демографічних груп, окрім мешканців східного регіону, а також росіян і російськомовних, більшість яких проживає у східному та південному регіонах України.¹⁰

Однак наданий суспільством кредит довіри мав бути виправданий і підтриманий творенням нових правил гри, які б відповідали демократичним очікуванням населення, ефективною діяльністю та послідовною реалізацією програм, спрямованих на підвищення добробуту, на справедливий розподіл прибутків, боротьбу з корупцією, хабарництвом тощо. Як засвідчив подальший розвиток подій, далеко не всі надії, що поклалися на нову владу, справдалися. Учорашня опозиція не витримала випробування владою. Лобіювання інтересів окремих бізнесових структур на шкоду національним інтересам, нехтування законами, використання адміністративного ресурсу, тиск на судову владу – всі ці дії нових владоможців не відповідали цінностям, проголошеним Майданом. До того ж восени 2005 року у владній команді стався розкол, а прем'єр Ю.В.Тимошенко з частиною свого уряду була відправлена у відставку.

Одним із підсумків подій листопада-грудня 2004 року можна вважати появу певного кодексу честі, сформульованого народом і, як здавалося, сприйнятого політиками. Типовими гаслами «протестантів» на Майдані в Києві та інших містах України були: “Фальсифікаціям – ні! Махінаціям – ні!”, “Жити за законами, а не за поняттями”, “Закон рівний для всіх” тощо. Проте реальна практика формально оновленої влади продемонструвала її неспроможність керуватися задекларованими ідеалами.

Ситуацію погіршує те, що за наявності суттєвих проблем у

¹⁰ Є. Головаха, *Революція очікувань*, “День”, 15.VI.2005, с.1.

становленні та розвитку громадянського суспільства саме цінності політичної еліти постають вирішальним фактором при виборі інституцій та норм, визначенні каналів комунікації з населенням. Однак допоки, незважаючи на жорстку конкуренцію у владі, не справдилися сподівання на усвідомлення елітою потреби у публічній політиці. Адже щоб мати переконливі аргументи, ініціатори ухвалюваних рішень повинні дотримуватися ряду процедурних моментів, властивих публічності, таких як консультації з зацікавленими сторонами, врахування їх позицій, інформування громадськості тощо. Демократичні процедури дають б змогу забезпечити широку підтримку пропонованих ініціатив. Схоже, українська владна еліта до їх дотримання все ще не готова.

Одним із найбільш показових прикладів суто формального спілкування політичної „верхівки” з окремими сегментами громадянського суспільства стали публічні обміни думками Президента та української інтелігенції. Як підкреслює директор Інституту філософії НАН України Мирослав Попович, діячі культури чудово усвідомлюють, що вони використовуються передусім задля владного самопіару. Наприклад, із текстом «Універсалу», в якому В.Ющенко три роки тому презентував програму об'єднання країни, запрошених академіків, письменників і вчених ознайомили за п'ять хвилин до початку прямого ефіру. Отже, в кращому випадку вони могли внести до обговорюваного документа хіба що якісь редакційні правки, для чого цілком достатньо редакторів і коректорів секретаріату.¹¹

Суттєві проблеми з комунікацією зберігаються і самому елітному середовищі. Показовим є те, що зовні ідейно близькі політичні сили з блоку „Наша Україна”, „Блоку Юлії Тимошенко” та Соціалістичної партії після виборів у парламент 2006 року продемонстрували неспроможність створити демократичну коаліцію, на яку громадяни поклали великі сподівання. Цей факт став свідченням відсутності спільних цінностей, здатних об'єднати „помаранчеву” команду в єдине ціле, неготовності домовлятися і йти на компроміси. То ж чи варто дивуватися тому, що моніторингове опитування Інституту соціології НАН України у квітні 2006 року засвідчило зниження рівня довіри до Президента, ефективність діяльності якого за десятибальною шкалою була оцінена респондентами лише на 3,8 (для порівняння, в 2005 році – на 5,6). У ставленні до законодавчої та виконавчої влади недовіра знову, як і до Помаранчевої революції, стала переважати над довірою.¹²

Неспроможність політичної верхівки відповідати ціннісним уявленням суспільства про правомірну та справедливу владу і дотримуватися у своїх діях задекларованих принципів і цілей

¹¹ І. Ведерникова, *Поради сторонніх*, „Дзеркало тижня”, 13.X.2007, <http://www.dt.ua/1000/1550/60801/>

¹² Н.Паніна, *Демократизація в Україні та помаранчева революція в дзеркалі громадської думки*, „Дзеркало тижня”, 20-26.V.2006, <http://www.dt.ua/3000/3050/53413/>.

продемонстрували і довготривалі коаліціади: 2007-го (утворення коаліції між “Блоком Юлії Тимошенко” та блоком “Наша Україна – Народна самооборона”) та 2008-го (до вказаних блоків приєднався “Блок В.Литвина”) років. У цих політичних спектаклях яскраво висвітлилася взаємна недовіра представників політичного бомонду, що має сумні наслідки у вигляді нестійкого парламенту з ситуативними альянсами під певні голосування, паралічу влади, дискредитації демократичних ідеалів і посилення кризи легітимності.

Крім того, нездатність порозумітися і постійні війни між Віктором Ющенко та Юлією Тимошенко знижують їх рейтинги та можливу підтримку виборців напередодні нових президентських перегонів. Опитування, проведене 17—24 грудня 2008 р. соціологічною службою Центру Разумкова, показало, що найбільшим „розчаруванням року” став Віктор Ющенко. Пальму першості в цій непочесній номінації йому віддали 48% громадян країни, які п’ять років поспіль (2000—2004 рр.) незмінно називали його політиком року. Другим „розчаруванням року” була Юлія Тимошенко із 17% голосів.¹³ Симптоматичним також стало найпопулярніше запитання на Інтернет-конференції „Української правди” „Спитай Президента”, за яке проголосувало понад 100 тисяч голосів Інтернет-користувачів: ”Шановний пане Президенте, скажіть будь-ласка, скільки нам (прости людям) потрібно Вам заплатити, щоб Ви разом з усіма депутатами Верховної Ради, міністрами, урядовцями назавжди виїхали за кордон і не заважали Україні нормально розвиватися?”¹⁴

Таке ставлення до українських високопосадовців стало можливим тому, що вони в переважній своїй більшості, досить уміло використовуючи демократичну риторику, демонструють схильність до таких неформальних практик як непотизм (кумівство), неопатримоніалізм у вигляді насадження патронажно-клієнтельних відносин, котрі відверто суперечать принципам демократичної, правової держави. Як наслідок, експерти констатують кризу політичної еліти, відсутність у ній об’єднавчої позиції перед викликами економічної, фінансової, політичної кризи, а найпоширеніші епітети, які лунають стосовно неї зі шпальт періодичних видань – корумпована, одноразова, вражена синдромом морального імунодефіциту.

Підводячи деякі підсумки зазначеного періоду, можна сказати, що політична еліта засвідчила свою спроможність до гри з нульовою сумою, боротьби на самознищення поряд з нездатністю до консолідації навіть перед дуже серйозними викликами як зовнішнього, так і внутрішнього характеру.

¹³ Шангіна Л, *У країні — Новий рік і Йоуллупуккі, або Не за столом хай буде сказано*. “Дзеркало тижня”, 27.XII.2008 — 16.I.2009, <http://www.dt.ua/1000/1550/65101/>

¹⁴ Заява Кореспондент.net і "Української правди" щодо запитань Інтернет-користувачів президенту, “Українська правда”, 24.XII.2008 <http://www.prawda.com.ua/news/2008/12/24/86755.htm>

Грудневі (2008 р.) опитування громадської думки зафіксували рекордну кількість респондентів, які вважають, що події в країні розвиваються у неправильному напрямку, а саме: 85,4% за даними Центру Разумкова. Негативні рекорди фіксуються і в показниках рівня підтримки інститутів влади. Соціологічний моніторинг у грудні 2008 р. показав рекордно низький рівень підтримки діяльності Президента В.Ющенка – 3,9% (у Л.Кучми найгірший показник склав 5,9 % в грудні 2003 р.), і рекордно значне число тих, хто не підтримує його діяльність – 71,2% (за Л. Кучми відповідно – 56% у жовтні 2002 р.). Подібні тенденції простежуються і у ставленні до уряду. За даними Центру Разумкова, в грудні 2008 р. зафіксовано рекордно низький рівень повної підтримки діяльності уряду – 4,3% (попередній рекорд – 5,3% фіксувався в грудні 2003 р. стосовно уряду В.Януковича), і рекордно велику кількість респондентів, які цю діяльність не підтримують – 62,5% (попередній рекорд – 49,2% датований груднем 2002 р. і припадає на перші місяці роботи уряду В. Януковича). Різко критичним є також ставлення до Верховної Ради, (включно з парламентською опозицією).¹⁵

18.3. Підсумки та перспективи

Нова пострадянська політична еліта виникла на досить широкій основі. Процес її становлення і формування пов'язаний з об'єднанням у владних структурах представників різних політизованих прошарків суспільства. В Україні, як і в інших країнах посткомуністичної доби, на зміну владоможцям радянського зразка прийшла нова еліта – політико-фінансова олігархія. Утворився своєрідний симбіоз вихідців з колишньої номенклатури, представників нових промислово-фінансових кланів та частини недавніх дисидентів зі складу націоналістів. Помітною є тенденція зрощування окремих управлінських кіл з мафіозними структурами, про що свідчать численні правопорушення у багатьох сферах сучасного життя, а також значна корумпованість державних службовців.

За висновками А.Пахарєва, допоки правляча верхівка в Україні виступає хіба що як формальна політична еліта, відповідаючи лише окремим характеристикам цього поняття. Вона при владі, панує у фінансово-економічній сфері та засобах масової інформації, допущена до державних секретів, має власні політичні структури. Але у неї відсутня чітка ідеологія, а також здатність до самопожертви в боротьбі за владу. Не простежується у вітчизняних очільників і притаманної еліті корпоративної згуртованості, особливо після президентських виборів 2004 року, парламентських виборів 2006 року та дострокових – 2007 року.¹⁶

¹⁵ В.Фесенко, *Гонка рейтингів: итоги 2008 года*, "Українська правда", 3.ІІ.2009, <http://www.pravda.com.ua/news/2009/2/3/89007>.

¹⁶ А. Пахарєв, *Політико-управлінська еліта України: шляхи становлення, тенденції розвитку*, «Політичний менеджмент», 2008, спец.випуск, с.21.

Отже, якщо для творення демократичної політичної системи вкрай важливою умовою, на думку Дж.Фіглі, є формування консенсуально об'єднаної еліти¹⁷, яка характеризується ціннісним консенсусом та взаємодією між елітними фракціями стосовно існуючих політичних інститутів, демонструє схильність до розв'язання конфліктів за принципом “три з позитивною сумою”, то в Україні така еліта не склалася. Основними вадами вітчизняної політичної еліти залишаються постноменклатурний характер її діяльності, що виявляється в методах урядування країною, корумпованість, правовий нігілізм, непрозорість механізмів ухвалення стратегічно важливих рішень у зв'язку з домінуванням неформальних інституцій, закритість та відсутність відповідальності перед суспільством.

Колишні численні прихильники Президента В.Ющенко пов'язували з його обранням можливість кардинального оновлення політичної еліти України. Однак ані він сам, ані його найближче оточення не продемонстрували реального прагнення орієнтуватися на демократичні принципи суспільного життя і на власному прикладі демонструвати зразки поведінки, які відповідали б не архаїчним (захоплення історичною старовиною поряд з неухвагою до багатьох сучасних проблем, непотизм як принцип підбору керівних кадрів), а сучасним демократичним цінностям, наприклад таким, як рівність усіх перед законом.¹⁸

На тлі невтішних оцінок стану українського істеблішменту залишається сподіватися, що суспільний запит на нову політичну силу як осердя елітного оновлення, котрий виник внаслідок дискредитації правлячої і опозиційної еліт водночас, поступово перетвориться з проекту на реальний факт. Зокрема, деякі експерти покладають сподівання на Арсенія Яценюка та його намагання творити політичну силу нового зразка на нових принципах. Тридцятип'ятирічний експікер парламенту відповідає уявленням багатьох про представника нового покоління, не пов'язаного з комуністичним минулим. Хоч це поки не більше, ніж аванс суспільної довіри. Лише реальні справи нових політичних акторів, що діють на вищих щаблях української політики, можуть зробити наступний рік початком ротації політичних еліт. Або ж він стане черговим роком консервування нинішньої владної еліти з усіма можливими негативними наслідками, помноженими на економічну кризу.

Варто зважити й на те, що процес формування еліти – тривалий. Він може йти різними шляхами, обумовленими історичною спадщиною і політичною культурою, а також зовнішніми викликами. Слушною виглядає думка Дж. Мейзеля, що “еліти не виростають за одну ніч, їм

¹⁷ Дж. Хигли, *Демократия и элиты*, “Полития”, 2006, №2, с.27.

¹⁸ М. Дубинянський, *Віктор Ющенко і вирок українському традиціоналізму*, “Українська правда”, 25 IX 2008, <http://www.pravda.com.ua/news/2008/9/25/81827.htm>.

потрібний інкубаційний період, котрий займає набагато більше часу, ніж життя одного покоління”.¹⁹

Сценарій майбутнього розвитку процесів інституціоналізації демократії залежатиме від політичного плюралізму, вільної конкуренції та здатності еліт до пошуку внутрішньоелітного діалогу, їх спроможності дотримуватись, а не лише проголошувати демократичні цінності та правових норм, від удосконалення механізмів рекрутування еліти. Він також є похідним від рівня громадянської активності та самоорганізації задля постійного зворотнього впливу мас на елітарну частину суспільства, який найбільш виразно проявляється в умовах виборчих кампаній. Крім того, процес вбудови України в сучасний світ та потреба в міжнародній легітимації об’єктивно сприятиме прискоренню формування нового політичного класу.

¹⁹ Цит. за И. Панькув, *Существует ли в Польше “элита элит”?*, “Социс”, 2004, №8, с.43.